

Ethiek en Godsdienst, wat heeft de EU daar nu mee te maken?

**Presentatie van de Martens Centre publicatie
“Ethics and Religion, What’s The EU Got To Do with It?”**

Europese Sociale Week 2016

Doorn 20 februari 2016

**Jos J. van Gennip
President Socires**

Kapitalisme en Ongelijkheid.

Tijdens de Europese Sociale Week 2014 mocht ik het essay “*Capitalism and Equality*” presenteren. Ik signaleerde daarin trends die de ongelijkheid vergroten en met name ook de middenklasse onder druk zetten. Maar sommigen beschouwden me toen nog als een, op zijn oude dag, doorgeschoten, linkse activist, terwijl ik primair bronnen als *The Economist* en *Foreign Affairs* gebruikt had. Als vier maanden later Piketty onder dezelfde titel weliswaar wel met stellingen, onderbouwingen en analyses in dezelfde richting komt in zijn twintigmaal grotere gelijknamige boek, dan krijg ik er weer van langs door de verdenking dat ik plagiaat gepleegd heb (wie was eerst?). Maar belangrijker is dat de stemming in brede kringen in Europa omslaat.

Die boodschap opnieuw van druk op de middenklasse, die we ook dezer dagen hier hoorden en die in Nederland door iemand als Maurice Limmen sterk verwoord wordt, maar ook de vraag wie eigenlijk wel van de globalisering profiteert en wie niet. Die 60% die daar buiten valt en voor wie dat verschijnsel als een nieuwe Leviathan op hen afkomt, met niet zelden ook de daarbij horende vervreemding van de slachtoffers en de niet-belanghebbenden, zoals zich dat vertaalt in populisme en nationalisme. En ook de erkenning van dat kennelijk nauwelijks te bestrijden fenomeen van de intergenerationele armoede in als zijn aspecten. Werkloosheid tot in het derde en vierde geslacht. En dan daarbij als relatief nieuw fenomeen de ingedeukte hoop op een beter leven bij een nieuwe generatie, met name bij de *millennials*, zoals Neza Ripansek hier onderstreept hebben. Die diepe teleurstelling over het niet uitkomen van de eigen verwachtingen na jarenlange studie en inspanning en die frustratie van ouders die hoopten dat hun kind het beter zou krijgen.

Wegwijzers naar de toekomst?

Na Oostende hebben we bij Socires, samen met het Martens Centre, de denktank van de Europese Volkspartij, ons de vraag gesteld wat we kunnen doen met die onmacht en die onvrede. Dan kom ik al snel uit bij de conclusie dat alleen een gerevitaliseerd en responderend Europa hier verandering in kan brengen en daarmee start die zoektocht naar het Europa dat een ander antwoord, of eigenlijk meer dan een antwoord, moet hebben op de crisis dan *austerity*. Als verzoening, vrede, vrijheid, wederopbouw ooit de doelstellingen waren van Europa, wat zijn die doelstellingen dan nu? Voor mij ligt de kern bij de binding van dat Europese project en de centrale uitdagingen van de 21e eeuw: hoe houden we een eigen herkenbaar antwoord op het fenomeen van de globalisering; *reinventing the foundation of Europe*.

Maar als dat mooi verwoord is, wat dan? Hieraan werkend stuit men onmiddellijk op de maatschappelijke, de economische en politieke keuzes die je hiervoor moet maken, keuzes die veel verder gaan dan het pragmatisme van bijvoorbeeld de agenda van Lissabon. Wat zijn de wegwijzers naar die toekomst van welvaart, participatie, over het eigen lot te kunnen blijven beschikken? Maar zelfs dat brengt niet het finale antwoord want onvermijdelijk brengt dat de vraag mee naar *de identiteit* van Europa: dus haar geschiedenis, haar culturele kenmerken, maar vooral haar finaliteit, wat is Europa, wat is die eigenlijke doelstelling, wat is het startpunt en wat zijn de wegwijzers daartoe.

We kennen de voorgegeven lessen: het startpunt is dat concept van die mens, zijn of haar identiteit, dat karakter ook van relationaliteit, zoals Lord Glasman eergisteren zei. Die betrokkenheid op de ander, die Kracht van Verbondenheid als het centrale thema voor ons jubileumcongres 2016 op deze zelfde plek. Met als einddoel dat *common good* en met als merkstenen de waarden van vrijheid, solidariteit, rentmeesterschap, verzoening zoals de klassieke opsomming luidt. *Refounding Europe is redefining its identity*.

Ethiek en religie.

In die identiteitsdiscussie komt onvermijdelijk ook de vraag naar ethiek en religie naar boven. Ik schaam me een kwart eeuw na de onderstreping van die dimensie door Jerome Vignon hier dit opnieuw aan de orde te moeten stellen. Het is bepaald niet nieuw. Hij al stelde dat die link leggen naar ethiek en religie onvermijdelijk is. En vandaag de dag is aandacht hiervoor opnieuw aan de orde, meer wellicht nog dan toen. Of zoals Herman Van Rompuy het in december 2015 bij de presentatie van dit essay *Ethics and Religion, what has the EU got to do with it?* in het Europees Parlement zei: “Deze gedachtegang is hard nodig, nu we zo bezig zijn met de identiteitsvraag.” En dat is zelfs nodig in de politieke familie waarvan ik deel uitmaak. Als die tenminste haar roeping wil waarmaken en haar verantwoordelijkheid wil nemen”. Of zoals de onlangs overleden Franse filosoof André Glucksmann het zei: “Jullie politieke beweging moet het antwoord geven op het zich steeds verder verspreidend nihilisme in Europa, maar dan moeten jullie wel de inspiratiebronnen en de wortels van jullie stroming koesteren en erkennen”.

Onzin, zei een politica van de EVP. De EU is er toch eerst en vooral voor de vrijhandel en voor een beetje economie, en wat heeft dat met ethiek, laat staan religie te maken. Hét grote misverstand.....Een tweede groep wordt juist gedreven door vrees voor de inbreng van kerken en zelfs voor geluiden die christelijk geïnspireerd zijn. Dat zijn natuurlijk de steeds harder schreeuwende secularisten en voorstanders van een radicale laïciteit. Maar er zijn ook nogal wat christenen die in hun comfortabele keuzes voor de status-quo, in het hun gang laten gaan van diezelfde automatismen die tot die inkomensongelijkheid leiden, geen verandering willen, en zeker niet op basis van de waarden die ons oproepen tot inzet voor een meer rechtvaardige, meer duurzame, meer inclusieve economie. Bij weer anderen is er die angst voor of die onmacht om zich in deze thematiek te verdiepen, want dat leidt alleen maar tot meningsverschil en misschien wel tot stemmenverlies. Het is *too divisive*, zei men mij vanuit eigen kring na de presentatie van dit essay. En dan is er ook nog een andere groep die de realiteit van het huidige Europa met zijn neutrale publieke ruimte niet wil accepteren en erkennen. Die denken, dat Europa geen samenzang is van geheel verschillende levensbeschouwingen en ook seculiere overtuigingen, maar dat Europa helaas die ooit vertrouwde en automatische relatie met haar christelijke wortels heeft opgegeven, en dat die zo snel mogelijk hersteld moeten worden. De droom van Compostella tegenover wat aartsbisschop Rowan Williams zo scherp stelt in zijn boek “Geloof in de publieke ruimte”, namelijk dat alleen de combinatie van professionaliteit, echte deskundigheid met authentieke overtuiging nog een stem kan geven in dat koor of die kakofonie van discussies in het publieke domein.

De identiteit van Europa.

Ik ben er van overtuigd dat over al die bezwaren heen de discussie over de identiteit van Europa, de koers van onze samenlevingen en onze politiek opnieuw gevoerd moet worden, ook op basis van bezinning van wat nu geloof en ethiek voor ons, voor onze instituties en voor ons keuzes betekenen. Dat was het ook wat Van Rompuy in deze discussie naar aanleiding van dit essay zo toejuichte. Ik geef graag wat voorbeelden van domeinen, waar die bezinning onvermijdelijk is.

A. De interne markt

Ja, juist daarmee zal ik beginnen. Zelfs dat domein is zwaar onderhevig aan ethische normstelling. Is alles commercieel; nee, maar waar ligt dan die grens, van de vaste boekenprijs tot de media die onafhankelijk zijn van kijkcijfers. Op basis van welke waarden wijzen wij genetisch gemodificeerd voedsel af of niet, of normeren wij de vermarketing van menselijke embryo's. En waarom zouden we eigenlijk nog iets van

bescherming van de zondag hebben. Maar ook die hoogst actuele discussie over TTIP: de Duitse bisschoppen hebben een prachtige brief uitgebracht over die ook door hen onderschreven wenselijkheid van het wegnemen van barrières in de stroom van goederen en diensten in het Noord-Atlantische ruim, maar met welke normen, welke referentiepunten en vooral met welke publiekrechtelijke bescherming. En ook hier weer die vraag welke aspecten van menselijk handelen het verdienen uitgesloten te zijn van commerciële dominantie en zaken als aanbesteding en prijsvergelijking: de plaats van zorg, onderwijs. We kunnen het ook anders benaderen: overall zien we in onze samenlevingen buiten de kaders van de macht en gevestigde instituties initiatieven van humaniteit ontstaan. “Tekenen van God’s werking onder de mensen vandaag”, zegt Borgman. Maar die hebben juist hun eigen ruimte en bescherming nodig om tot wasdom te komen.

B. *Conflict tussen mensenrechten zelf.*

De oploaiende discussie over de hiërarchie van mensenrechten en de bescherming van instituties en voorzieningen die op levensovertuigingen gebaseerd zijn, is een ander hoogst actueel domein. Wat is de ruimte voor gewetensvrijheid in het nieuwe Europa? Een vraag die toegespitst werd recent nog naar aanleiding van een interview van Mgr. De Kesel over het goede recht van christelijke ziekenhuizen en scholen om een eigen ethisch beleid door te voeren. Is subsidie per se gebonden aan het móeten uitvoeren van euthanasie?

C. *Individualisering en Instituties.*

Maar hier ook de vraag naar dat evenwicht tussen een naar individualisme tenderende cultuur, met zijn onmiskenbaar gebrek aan binding en verbondenheid aan de ene kant, en de noodzakelijke bescherming die daartegenover verreikende en levenslange binding nodig hebben, of een instelling als de familie. En daartegenover ook dat andere fenomeen, dat ons als een verrassing overkomt: De afwijzing van wat gepercipieerd wordt als een moderne liberaal secularistische cultuur door een groeiend aantal Europeanen. Dat mag ons niet doen schamperen. De spanning tussen moderniteit en vertrouwdheid zal ons in toenemende mate gaan bezighouden. Daar speelt religie, al dan niet als voorwendsel of dekmantel, een grote rol bij. Electorale trends in Hongarije en Polen vragen om een antwoord. Het is kennelijk een ontrechte versimpeling dat hogere opleidingen, meer welvaart, kortom moderniteit, automatisch tot afscheid van het vertrouwde en zelfs het religieuze moeten leiden. Elders niet en ook hier niet.

D. *Multiculturaliteit als bedreiging.*

Als we al de discussies over deze aspecten denken te kunnen ontwijken, dan is dat zeker niet het geval met die nieuwe realiteit van Europa, de multiculturaliteit. Velen wijzen dan op het ontstaan van parallelle samenlevingen, maatschappijen op basis van met name de islam. Met de recente vluchtelingentooestroom op scherp gesteld en door Angela Merkel zo duidelijk verwoord: “Als we bang zijn voor "vreemde" godsdiensten, laten we dan meer aandacht besteden aan onze eigen”. En er is natuurlijk die ongemakkelijke vraag op de politieke agenda van hoe we een Europese islam kunnen bevorderen, met de erkenning van principes van scheiding van kerk en staat en misschien ook de verinnerlijking van de waarden van de Verlichting.

E. *De multiculturaliteit en immigratie als kans.*

Maar immigratie en multiculturaliteit zijn niet alleen een bedreiging.

Velen vergeten dat in een aantal landen meer dan de helft van onze immigranten een christelijke achtergrond hebben. Maar in onze organisatie en in onze bewegingen, ook hier, zijn ze nauwelijks te

identificeren. En realiseren wij ons ten volle hoeveel positieve waarden er ook in niet-christelijke stromingen die van buiten komen aanwezig zijn? Hun inzet op arbeid, sparen, intergenerationele verantwoordelijkheid, gezin. Waarden die soms in onze cultuur wat verbleekt zijn en die ook in instellingen als de onze hier een vitamines injectie kunnen gebruiken. Maar opnieuw: zelden vinden wij aansluiting bij die nieuwe groeperingen en zij niet bij ons.

F. Nieuwe coalitie van tegenstanders van emigratie en van Europa.

Linksom of rechtsom krijgen we allen verder te maken met die tegenreactie, namelijk die nieuwe coalitie van tegenstanders van emigratie én van Europa. Europa dat immers – zo luidt de drogreden – die immigratie en die multiculturaliteit mogelijk heeft gemaakt. Niet zelden wordt impliciet of zelfs expliciet daarbij de bedreiging van het christendom als rechtvaardigingsmotief opgevoerd voor die anti immigratie en anti Europese bewegingen. Wie naar de speeches van Marie Le Pen luistert, hoort de resonantie van de Action Française en van een revanchisme dat met een katholieke saus is overgoten.

G. Dialoog met de oosterse orthodoxe kerken.

Dan is er die andere onontwijkbare actualiteit. Wij móeten zicht krijgen op en een dialoog aangaan met de oosterse orthodoxe kerken en hun gelovigen. In één klap zijn tientallen miljoenen orthodoxen burgers geworden van de EU, met de kansen maar ook met die bij sommigen achterstallige uitdaging hoe religie met sociaal engagement te verbinden. En hoe om te gaan met de verwarring en de paradoxen. De gewelddadigheden rond de Krim en in Oost-Oekraïne zijn niet te verklaren zonder kennis van de gecompliceerde relatie tussen het Patriarchaat van Moskou en dat van Byzantium, en soms die relatie tussen Moskou en Rome. Aan de ene kant die toenadering tussen sommige kerken uit Midden-Europa en de orthodoxie als het gaat om het afwijzen van wat men als een liberaal secularistisch en hedonistisch Europa ziet, en soms ook weer die vijandigheid als het gaat om een verbinding van wereldse macht met levensovertuiging. Die problematiek zal de komende jaren volop en vooraan op onze agenda moeten staan.

H. De factor religie in de internationale politiek.

Maar het gaat veel verder dan die relatie. Madeleine Albright beschrijft in haar boek “The Mighty and the Almighty” hoe zij relatief laat heeft ontdekt dat je je niet bezig kunt houden met internationale betrekkingen zonder die realiteit te erkennen van de religieuze drijfveren, voorwendsels, gebruiken en misbruiken die in belangrijke gedeelten van de wereld het politieke gedrag bepalen. Wij zijn in onze liberale democratie opgegroeid met de neiging om die factor juist weg te duwen, maar rationaliteit is lang niet de enige sleutel om keuzes en acties te verklaren. Deze gruwelijke vergissing hebben we moeten toegeven op en na 9/11. Het zal niet zomaar voorbijgaan. Allerhande studies wijzen uit dat het niet om het verdwijnen van religies gaat in grote delen van de wereld, maar juist van *resurgence*. Wie, zoals de VS ooit, denken dat drie experts bij de CIA kunnen volstaan om de trends in het Midden-Oosten te begrijpen, heeft er helemaal niets van begrepen. De irrationaliteit van de Balkan hadden de ogen al kunnen openen, en ruim daarvoor de zovele mislukkingen in onze ontwikkelingssamenwerking, zoals ook Patrick Develtere heeft gezien, van het bewust of onbewust wegpoetsen van die factor religie bij de noodzakelijke veranderingsprocessen die ontwikkeling heten.

I. Heruitvinding van het Rijnlands model.

Maar geldt dat ook niet Europa zelf? Als wij stellen dat ons eigen Rijnlands model opnieuw uitgevonden, gherdefinieerd moet worden in een tijdperk van vergrijzing, globalisering, robotisering en voortgaande technologisering, dan kunnen we niet doen alsof zo'n model het product was van berekeningen. De

afwijzing van het Hobbesiaanse mensbeeld, het geloof in verzoening, de opdracht tot solidariteit en de noodzaak om de verantwoordelijkheden te leggen zo dicht mogelijk bij de mensen en de bestuurslagen die het betreft en die relevant zijn, dat zijn geen calculaties maar overtuigingen soms zelfs levensovertuigingen. De herontdekking van de betekenis, de bevrijdende betekenis soms, van het begrip subsidiariteit, ook door niet-christenen, bewijst dat je niet per se een trouwe kerkganger hoeft te zijn om toch te kunnen vatten dat sociaal-economische ordening alles te maken heeft met een bepaalde mensvisie en houding ten opzichte van de schepping.

J. Herfundering van Europa

We komen langzamerhand tot de kern. Een geloof dat alles nieuw maakt raakt ook aan die opdracht tot herformulering van Europa. Die nieuwe, zo noodzakelijke solidariteit met oude en nieuwe materiële en immateriële armen op ons continent zelf. Willen wij een samenleving, zoals die nu realiteit is in Berlijn, waar één op de drie overledenen door de gemeente begraven moet worden, zonder nabestaanden, zonder vrienden? En willen wij een samenleving waar het begrip solidariteit weer letterlijk opnieuw begrensd wordt, op een moment dat anderhalf miljard mensen de helpende hand, beter gezegd de optrekkende hand van de machtigen in de wereld, van ons, zolang we dat nog zijn, nodig hebben. En willen wij een wereld waarin zoveel pogingen tot herstel van moraal en ethiek in de economie stuklopen op het gebrek aan een globale architectuur, een financiële autoriteit zelfs. De realiteit van de globalisering van het recht van de sterkste moet die niet gematched moet worden door die agenda van recht en humanisering. Die letterlijke grensoverschrijding, die ook nog eens aangevuld moet worden door de overschrijding van de grenzen in de tijd: het nemen van verantwoordelijkheid voor datgene en diegenen die na ons komen. Het werken aan die integrale ecologie, zoals Laudato Si' dat zegt.

Als Romano Guardini in het begin van de zestiger jaren ons toeroept "Europa kann seine Stunde verlieren", dan moet deze, door de huidige paus zo dikwijls geciteerde denker en profeet, opnieuw microfoons en luidsprekers krijgen. *Europa kann jetzt mehr als jemals die Stunde verpassen!* Was het daarom dat Van Rompuy opriep om een discussie over de identiteit van Europa te koppelen aan deze vragen over religie en ethiek?!

Tot slot

De zwakte van de hier gepresenteerde publicatie is, dat ze slechts een opsomming is van onderwerpen die duidelijk moeten maken dat je de discussie over religie en ethiek in relatie met de EU niet uit de weg mag, maar ook niet uit de weg kunt gaan. Al deze en andere hier niet genoemde invalshoeken verdienen nadere uitwerking, en sommige ervan, zoals de opdracht tot de heruitvinding van het Rijnlandse model zijn voor een organisatie als de Europese Sociale Week van wezenlijk belang. Maar als Johan Verstraeten zegt dat de ESW van nu wezenlijk anders moet zijn dan die van twee jaar geleden omdat er zo ongelooflijk veel veranderd is, dan kunnen we niet afwachten tot we over twee jaar weer bij elkaar zijn. In wezen is dit hele verhaal een oproep tot bezinning, tot gesprek, juist ook tussen nu en 2018 over de plaats van geloof, levensbeschouwing en ethiek, die herbinding van Europa aan overtuigingen en waarden, kortom aan dat gemarginaliseerde domein van ons bestaan dat toch een plek verdient in de publieke ruimte.